

Vendels kyrkas vapenhus

Vendels kyrkas vapenhus

Arkeologisk schaktningsövervakning

Vendel 3:1
Tierps kommun
Uppland

Malin Lucas

Upplandsmuseets rapporter 2025:09

ISSN 1654-8280

BEARBETNING AV FOTON: Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet

BEARBETNING AV PLANER: Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet

OMSLAGSBILD: Vendels kyrka i vinterskrud. Foto mot väster, Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

GRANSKNING: Anna Ölund, Stiftelsen Upplandsmuseet

UPPHOVS RÄTT: om inget annat anges: Creative Commons licens CC BY. © Lantmäteriet, dnr I2014/00634

GRAFISK FORMGIVNING OCH PRODUKTION: Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet

© STIFTELSEN UPPLANDSMUSEET, 2025

Upplandsmuseet
Drottninggatan 7, 753 10 Uppsala
Telefon 018-169100
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	6
Inledning	7
Bakgrund	8
Topografi och fornlämningsmiljö	8
Tidigare undersökningar.....	8
Syfte, metod och genomförande.....	10
Schaktet.....	11
Undersökningsresultat	11
Schaktet.....	11
Fynd.....	16
Tolkning	18
Administrativa uppgifter	19
Referenser	20
Litteratur	20

Sammanfattning

Under våren 2025 gjorde Upplandsmuseets Avdelning för arkeologi en schaktningsövervakning i Vendels kyrkas vapenhus. Orsaken till övervakningen var att sättningar i golvet behövde åtgärdas. Golvet var av tegel som var lagt i fiskbensmönster och ungefär i mitten syntes en tydlig sättning över ett cirka 2 x 2 meter stort område.

När golvet över sättningen togs bort stod det klart att skadorna orsakats av en underliggande gravkammare, troligen från 1600- eller 1700-talet. Sättningarna hade inte uppstått nyligen, de syns

tydligt på fotografier från 1930-talet och det är uppenbart att skador funnits redan innan dess.

Gravkammaren var igenfylld av grus och i toppen hade tre gravhällar placerats. Alla tre gav ett ofärdigt intryck. Två av dem saknade helt inskription och en tredje hade en grovt inhuggen ofärdig text. Hällarna var troligen tillverkade i slutet av 1700-talet och detta samt fynd av ett 1800-talsglas under golvet, gör det sannolikt att dessa äldre försök att åtgärda golvet gjorts någon gång under 1800-talet.

Inledning

I februari 2025 gjorde Upplandsmuseets Avdelning för arkeologi en schaktningsövervakning i vapenhuset i Vendels kyrka. Arbetet föranleddes av att Vendel-Tegelsmora församling avsåg att åtgärda sättningar i vapenhusets tegelgolv.

Arbetet skedde för Vendel-Tegelsmora församling efter beslut från Länsstyrelsen (dnr 431-7304-2022, beslutsdatum 2022-10-28). Projektledare för schaktningsövervakningen var Malin Lucas, som också sammanställt rapporten. I fältarbetet deltog också Robin Lucas.

Figur 1. Utdrag ur topografiska kartan. Läget för Vendels kyrka markerad med röd ring. Skala 1:150 000.

Bakgrund

Topografi och fornlämningsmiljö

Vendel ligger knappt 4 mil söder om Tierp och cirka 4,5 mil öster om Uppsala (figur 1). Ortnamnet omnämns första gången 1291 som *Vendil*. Vendels kyrka har en framträdande placering på Vendelåsen, en utlöpare till Uppsalaåsen.

Kyrkan stod klar 1310-talet och den imponerande sadeltakstäckta bogårdsmuren med sina två tegelmurade stigluckor tillkom på 1400-talet. Den äldsta delen av kyrkan är troligen sakristian, men den är bara obetydligt äldre än resten av kyrkan. Kyrkan är byggd i tegel, vilket är relativt sällsynt i Uppland, där stenkyrkor annars är normen och den uppfördes ursprungligen med trätunnvalv. Ursprungligen hade kyrkan två vapenhus, ett i söder och ett i norr. Troligen är vapenhusen relativt samtida med resten av kyrkan. Det norra vapenhuset användes senare som gravkor för Kettslinge gård, innan det försvann i samband med den så kallade nykyrkans uppförande på 1700-talet.

Redan på 1300-talet utsmyckades kyrkan med invändiga målningar, i såväl långhus som vapenhus. I samband med att kyrkan försågs med kryssribbvalv i mitten av 1400-talet, tillkom andra målningar, utförda av Johannes Iwan.

Stora förändringar skedde på 1700-talet, då större fönster togs upp och de medeltida målningarna överkalkades. 1734–36 byggdes den så kallade nykyrkan norr om långhuset, varvid det norra vapenhuset revs. En läktare tillkom och den medeltida altaruppsatsen ersattes med en ny. En större restaurering skedde 1930. Då togs

kalkmålningarna fram igen och de medeltida fönstren restaurerades (Kilström 1982).

Dubbla vapenhus i sockenkyrkor är en ovanlig företeelse som har förekommit i kyrkor som varit starkt förknippade med domkapitlet. Andra kyrkor i Uppland med dubbla vapenhus är till exempel Bälinge, Danmark, Tierp och Trefaldighetskyrkan i Uppsala (Kjellberg och Qviström 2010:65f).

Tidigare undersökningar

I samband med kyrkans restaurering 1930 gjordes begränsade arkeologiska undersökningar i Vendels kyrka. I samband med detta påträffades under golvet i nykyrkan ett tiotal skelett liggande i öst-västlig riktning. På cirka 2 meters djup under golvet vidtog vad som beskrivs som grusbotten. I samband med grävande för betongplintar för en ny orgelläktare i nykyrkan påträffades ett gravvalv, där man genom ett hål i taket kunde se en rad, sannolikt sju, murknande träkistor. I en delvis kollapsad kista kunde man se svepning och växtdelar (möjligen humle) och i en annan träspån och tygrester. Valvet var, så gott det gick att se, cirka 4 × 3 meter stort och 1,4 meter högt. Gravvalvet var byggt av gråsten med valvtak i tegel. En igenmurad dörr fanns i den södra gavelväggen. För att se om man kunde spåra en nedgång till dörren gjordes en provgrävning söder om gravvalvet. I detta schakt påträffades en cirka 0,3 meter bred tegelmur i öst-västlig riktning samt större stenar på olika djup. I schaktet påträffades också gravar med delar av skelett och träkistor (Upplandsmuseets topografiska arkiv).

Inga andra arkeologiska undersökningar tycks ha genomförts i kyrkan eller på kyrkogården. Däremot har flera undersökningar gjorts i närområdet. Den mest kända utgrävningen rör det sydost om kyrkan belägna båtgravfältet som upptäcktes i samband med att kyrkogården utvidgades på 1880-talet. De rikt utrustade gravarna, 12 båtgravar och två kammargravar kom att ge namn åt tidsperioden mellan 550 och 800 efter vår tideräkning, vendeltid. Även andra undersökningar har skett strax utanför kyrkoområdet. Strax sydväst om kyrkan ligger gravfältet L1941:6817 med 55 högar, varav en del har undersökts av Hjalmar Stolpe, som också ansvarade för undersökningen av båtgravarna. Söder om kyrkan finns L1941:5927, ett grav- och boplatsoområde som undersöktes av Arkeologiskt forskningslaboratorium vid Stockholms universitet under åren 1994–1998 samt 2001–2002 (Isaksson 2002).

Syfte, metod och genomförande

Syftet med schaktningsövervakningen var att dokumentera de eventuella lämningar och kulturlager som kunde påträffas under golvet.

Arbetet skedde med handkraft, där tegelstenarna i det befintliga golvet avlägsnades och de underliggande massorna dokumenterades och avsöktes med en mindre metalldetektor.

Schaktet ritades in manuellt från stående väggar och har sedan georefererats mot Sweref 99 TM. Övrig dokumentation skedde i form av fotografering och beskrivningar.

Figur 3. Översikt av Vendels kyrka med den grävda ytan markerad med svart. Skala 1:3 000.

Undersökningsresultat

Figur 4. Fotografiet till vänster är taget i slutet av 1930-talet och visar att sättningarna i tegelgolvet redan då var synbara. Foto Gunnar Sundgren, Upplandsmuseet.

Figur 5. Bilden till höger visar sättningarna i golvet innan arbetet påbörjades. Foto Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Undersökningen av golvet i vapenhuset gjordes helt och hållet för hand och begränsade sig till den yta där tydliga sättningar syntes. Tegelgolvet i vapenhuset är lagt i fiskbensmönster av ljus stortegel, $0,30 \times 0,15 \times 0,07$ meter stora.

Schaktet

Sättningarna var synliga över en knappt $3,5 \times 3,5$ meter stort yta ungefär mitt i vapenhuset och arbetet började med borttagning av teglet över denna yta (figur 5). Resterande tegelgolv rördes inte.

Efter att tegelgolvet över den aktuella ytan tagits bort konstaterades att golvet hade ett underlag av halvgrov sand. På sina ställen fanns också kalkbruk direkt under teglet. Bruket kan ha varit ett försök att jämna till underlaget för att komma till rätta med sättningarna.

Under sanden fanns också kalkbruk, men mörkare brunt än det översta. I detta brukslager fanns avtryck av tegelstenar, vilket uppfattades som spår av ett äldre golv.

Det undre bruket låg direkt på tre gravhällar (1–3).

Gravhällarna

De tre gravhällarna, som senare visade sig ta upp större delen av utrymmet i en gravkammare hade något olika utseende.

Gravhäll 1, som låg i den nordöstra delen av schaktet, var cirka $1,6 \times 1,2$ meter stor och som tunnast runt $0,05$ meter. Den hade något avfasade hörn som delvis gav ett ofärdigt intryck. Sidan som låg uppåt var slät och utan markeringar och undersidan var skrovlig och något ojämn.

Figur 6. Plan över schaktet i Vendels kyrkas vapenhus med ingående kontexter. Skala 1:50.

Figur 7. Gravhällarna i vapenhuset. Gravhäll 1 närmast i bild, gravhäll 2 till vänster och gravhäll 3 längst upp. Foto Robin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Gravhäll 2 låg i den södra delen av schaktet och var cirka $1,9 \times 1$ meter stor och runt 0,1 meter tjock. Stenen hade grovt avfasade hörn som gav ett ofärdigt intryck. Ovansidan var slät med början på ett ramverk i sydöstra delen (figur 9). Den här stenen hade en inskription som löd HER UNDER VILAR HER och som var huggen i den västra änden av stenen (figur 8). Inskriptionen är grov och grund och uppenbart ofullständig. Troligen har texten tillkommit i slutet av 1700-talet (Herman Bengtsson, Upplandsmuseet, muntlig uppgift).

Gravhäll 3 låg i den nordvästra delen av schaktet och var cirka $1,5 \times 1$ meter stor och runt 0,1 meter tjock. Den saknade inskription och hade grovt avfasade kanter som gav ett ofärdigt intryck.

Figur 8. Inskription på gravhäll 2. Foto Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Figur 9. Påbörjat ramverk på gravhäll 2. På fotot syns också tegelstenar i ett förmodat äldre tegelgolv öster om hällen. Foto Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Gravkammaren

Alla tre gravhällarna låg helt inom gravkammaren. Kammaren var drygt 3 × 3 meter stor och bestod av två rader tegelsten i kanterna. Eftersom kammaren inte skulles grävas i botten är det oklart hur djup den var. Tegelstenarna var runt 0,3 ×

0,15 m stora och de var fogade med lerbruk. Kammaren var igenfylld med grus och en del större sten, cirka 0,2 meter stora samt tegelkross, bruk och enstaka ben.

Figur 10. Gravkammaren efter att gravhällarna avlägsnats. Foto mot söder, Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Figur 11. Närbild av gravkammarens nordvästra hörn. Foto Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Rester av äldre golv

Öster och väster om gravhäll 3 fanns rester av vad som uppfattades som rester av äldre tegelgolv. I väster bestod det av några stenar mörkorange golvtegel, cirka 0,02 meter tjocka, som låg i nivå med hällen. I öster var låg en rad med ljusare stortegel. Även detta låg i nivå med hällen. Dessa tegelstenar hade kvarsittande kalkbruk på undersidan.

Figur 12. På bilden syns några av golvteglarna som fanns i den sydvästra delen av gravkammaren. Foto mot nordväst, Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Fynd

Endast två föremål tillvaratogs från gruslagret under golvet, men ovan hällarna. F1 var ett runt föremål av korroderad kopparlegering, cirka 20 millimeter i diameter. Det är oklart vad föremålet har varit, men möjligen kan det ha varit ett knapp.

F2 var en del av ett glas på fot. Glaset var ganska kraftigt med sina runt 3 millimeters tjocklek. Troligen kan glaset dateras till 1800-tal (muntlig uppgift Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet).

Figur 13. Glaset (F2), sannolikt från 1800-talet påträffades under det befintliga tegelgolvet. Foto Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Fyndnr	Kontext	Material	Sakord	Antal	Mått (mm)	Vikt (g)	Anmärkning
1	Under golv	Cu-legering	Knapp?	1	20 × 20	7	Gallrad
2	Under golv	Glas	Dryckesglas	1	72 × 36	39	Gallrad

Figur 14. Tabell över de påträffade fynden i vapenhuset.

Tolkning

Schaktningsövervakningen i vapenhuset till Vendels kyrka resulterade i ett antal iakttagelser. Det finns få egentliga uppgifter om hur vapenhuset förändrats sedan kyrkan byggdes på 1300-talet. Det är till exempel oklart hur gammalt det befintliga tegelgolvet är.

Vi vet inte exakt när gravhällarna hamnade i vapenhuset, men inskriptionen antyder att de tillverkats i slutet av 1700-talet. Spår av ett äldre golv finns direkt på hällarna. Detta golv och ytterligare ett ännu äldre golv i höjd med gravhällarna flyttar fram dateringen av det befintliga golvet ytterligare. En stor renovering gjordes av kyrkan på 1930-talet och då gjordes inga åtgärder av golvet i vapenhuset. Som vi sett så fanns sättningarna

i golvet redan under denna tid. Med ledning av detta bör nuvarande golv grovt kunna tidfästas till 1800-talet, vilket också glasets (F2) antyder.

Eftersom gravkammaren inte är fullständigt utgrävd och inga andra uppgifter finns att tillgå, är det svårt att avgöra när den tillkom. Kammarens stora dimensioner antyder att den byggts under 1600- eller 1700-talet. Sättningarna i golvet bör ha uppstått på grund av förmultnande kistor, varvid man någon gång i slutet av 1700-talet fyllt kammaren med grus och sedan använt gravhällarna för att återskapa en plan golvyta. Uppenbarligen har dessa åtgärder inte varit tillräckliga, då sättningarna fortsatt.

Administrativa uppgifter

Uppdragsnummer Fornreg: 202201520

Plats: Vendels kyrka, Vendels socken, Tierps kommun, Uppsala län.

Forulämningsnummer: -

Forulämningsstyp: Kyrka

Typ av undersökning: Schaktningsövervakning

Orsak till undersökning: Omläggning av golv

Företagare: Vendel-Tegelsmora församling

Fältarbetsperiod: 20250214–20250408

Upplandsmuseets projektledare: Malin Lucas

Upplandsmuseets personal: Robin Lucas

Upplandsmuseets diarienummer: 532-2022

Upplandsmuseets projektnummer: 8891

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 431-7304-2022, 2022-10-28

Koordinat- och höjdsystem: SWEREF 99 TM

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Fynd: Två fynd tillvaratogs och två fynd gallrades.

Referenser

Litteratur

Isaksson, Sven. 2002. Långhus på liden. Arkeologiska boplotsundersökningar vid Vendel kyrka 1994–1998 och 2000–2001. Arkeologiska forskningslaboratoriet. Stockholms universitet. Stockholm.

Kilström, Bengt Ingmar, 1982. Vendels kyrka. Upplands kyrkor 12. Strängnäs.

Kjellberg, Joakim och Qviström, Linda. 2010. Dubbla vapenhus vid Tierp, Bälinge och Alunda kyrkor? En rapport från ett forskningsprojekt. Årsboken Uppland. Uppsala 2010. Uppsala.